

РЕСУРСНЕ ПРОКЛЯТТЯ:**РОЛЬ СЛАБКИХ ІНСТИТУТІВ ТА КРОНІ-СЕКТОРІВ**

Віктор Козюк

Тернопільський національний економічний університет

ORCID: 0000-0002-5715-2983

Олександр Длугопольський

Тернопільський національний економічний університет

ORCID: 0000-0002-2040-8762

Резюме. *В статті аналізується ефект «ресурсного прокляття» з огляду на притаманні ресурсозалежним країнам характеристики: недостатній розвиток інститутів, домінування неформальних правил і процедур при ухваленні управлінських рішень, падіння якості життя переважної більшості населення, узурпація держави в інтересах урядових кіл. Тестується гіпотеза про прямий взаємозв'язок між сировинною природою експорту і розвитком кроні-секторів, дистанцією влади, а також обернений — між сировинним експортом і рівнем політичної стабільності. Згідно з проведеним аналізом багаті на ресурси країни згруповано у чотири групи, в яких фігурує припустимо значуще поєднання політичного режиму, сировинного експорту та рівня розвитку демократії. Зроблено висновки про відповідність України за рівнем аналізованих показників до ознак групи демократій зі слабкими інститутами.*

Ключові слова: ресурсне прокляття, олігархічна економіка, якість інститутів, урядування, дистанція влади, політика, ресурсне багатство, сировинний експорт, політичний режим.

Актуальність теми дослідження. Економічний розвиток країн світу у XX столітті досить сильно залежав від наявності природних ресурсів, які дозволяли їм не лише забезпечувати відповідний рівень ВВП на особу, якості життя, але й формувати відповідне інституційне середовище, яке сприяло утвердженню влади груп інтересів, залучених до виробництва й розподілу прибутків від продажу ресурсів, а також узурпації державної влади. Інституційні та політико-економічні аспекти аналізу макроекономічного профілю сировинних економік вказують на те, що вигоди «гонитви за рентою» (rent seeking) деформують макроекономічну політику, внаслідок чого традиційні макроекономічні інструменти нерідко перетворюються на прямі важелі перерозподілу добробуту на користь окремих груп інтересів (Acemoglu, Johnson, Querubin, Robinson, 2008). XXI століття хоч і змінило траєкторію соціально-економічного розвитку, а також структуру багатьох економік, проте, на жаль, не позбавило проблеми ресурсного прокляття країни із викривленими (слабкими) інститутами.

Постановка проблеми. В дослідженні поставлено завдання дослідити взаємозв'язок сировинних економік із показниками розвитку кроні-секторів, дистанції влади та політичної стабільності, а також класифікувати держави з різними політичними режимами за індикаторами сировинного експорту та рівнем розвитку демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує кілька критеріїв для зарахування країн до сировинних економік. До т. з. жорсткого критерію

можна віднести позицію авторів теорії «держави-рантьє» (Mahdavi, 1970; Beblawi, Luciani, 1987), що виступає передумовою концепції ресурсного прокляття, в якій наголошується на тому, що сировинною економікою можна вважати ту, в якій щонайменше 40% доходів бюджету залежать від рентних прибутків. За цією ознакою можна аналізувати сировинні економіки з чітко вираженою спеціалізацією на кількох експортних товарах (Чилі, Нігерія, Габон, Бруней), однак для складніших сировинних економік цей критерій важко застосовуваний на практиці й «відсіює» чимало країн із вибірки. Загалом, держави-рантьє «потерпають» від двох ефектів: економічної неефективності та обструкції соціально-економічного розвитку, оскільки нафтова рента справляє стабілізувальний ефект на формування патронатних зв'язків, поширення клієнтизму та розвиток дистрибутивних політик на користь олігархату (Mähler, 2010). В державах, доходи яких переважно формуються коштом ренти, оподаткування громадян відступає на другий план і керівні еліти перестають залежати від позицій громадян-виборців, інвестуючи надприбутки від продажу природних ресурсів у апарат власного захисту (Ross, 2001; Karl, 2007). Інший, т. з. м'який, підхід використано І. Алієвим (Aliyev, 2013), який у своїх дослідженнях країною, багатою на ресурси, визнає ту, частка сировинного експорту якої перевищує 50% в структурі загального експорту. МВФ послуговується підходом, згідно з яким країною, багатою на ресурси, є та, в якій частка сировинного експорту за 1962–2014 рр. в середньому не опускалася нижче 35% загального експорту, а чистий сировинний експорт (експорт + імпорт) за аналогічний період перевищує 5% валової зовнішньої торгівлі (IMF, 2015). З міркувань переліку країн останні два підходи є практично ідентичними, але підхід

МВФ є структурно жорсткішим, оскільки виключає ті країни, в яких є значне проміжне сировинне споживання.

Загалом, категорія «прокляття ресурсів» (resource curse) або «парадокс надлишку» (paradox of plenty) з'явилася на початку 1990-х рр. і була введена у науковий обіг Р. Ауті, який згідно зі спостереженнями за темпами росту країн-експортерів нафти, відзначив зниження динаміки ВВП на особу протягом двох десятиліть після початку нафтової кризи 1970-х рр. (Auty, 1993). Пізніше в роботах Дж. Сачса та А. Ворнера (Sachs, Warner, 1997; Sachs, Warner, 2001) розпочалася дискусія щодо того, що надлишок природних ресурсів нерідко стає радше проблемою, аніж вигодою для держав-рантьє. Так, у 1965–1998 рр. в країнах ОПЕК зростання середньодушового ВВП становило в середньому 1,3%, тоді як в країнах, що розвиваються, — 2,2% (Ніконенко, 2014). Особливо в цьому сенсі виділяється Нігерія, де протягом 1965–2000 рр. нафтові доходи на душу населення зросли з 33 до 245 дол. США, тоді як ВВП на особу залишився незмінним — 325 дол. США. При цьому частка бідних за цей період в країні зростає з 36% до 70% (Sala-i-Martin, Subramanian, 2004). Загалом, ресурсне прокляття пов'язується із недостатнім розвитком інститутів, домінуванням неформальних правил і процедур при ухваленні управлінських рішень, падінням якості життя переважної більшості населення, узурпацією держави в інтересах правлячих кіл тощо. Проте несправедливо пов'язувати цей ефект із негативним впливом самої лише наявності природних ресурсів на рівень економічного розвитку країни, адже проблема радше у домінуванні сировинних галузей в структурі експорту (Guriev, Sonin, 2008), сповільненні темпів економічних реформ

та деградації інститутів після відкриття запасів надлишкових нафтових чи газових ресурсів (приклади Росії, країн Латинської Америки, Африки). Проте періодично у короткостроковій перспективі «ресурсне прокляття» змінювалося «ресурсним добробутом» (resource wealth): в Мексиці у 2000-х рр. та Венесуелі у 1970-х рр. спостерігалася слабка кореляція між зростанням цін на нафту та демократією, оскільки ключові політичні та громадянські права й свободи були збережені (Haber, Menaldo, 2011). Проте стосовно вітчизняної економіки зазначимо, що ризик посилення її сировинної спрямованості кореспондує зі зламом тренду світових сировинних цін, що не гарантує можливостей швидкої конвертації «ресурсного добробуту» в прискорене зростання та підвищення ВВП на особу.

Деякі вчені наголошують на зв'язку надлишку природних ресурсів із політичними конфліктами всередині країн-рантьє (Collier, Hoeffler, 2001; Le Billon, 2001; de Soysa, 2000), апелюючи до того, що у ресурсозалежних економіках частіше спалахують внутрішні конфлікти, ніж у країнах, позбавлених цієї проблеми. З одного боку, самі ресурси можуть виступати мотивом розв'язання внутрішнього конфлікту чи зовнішньої агресії, а з іншого, надприбутки від їхнього продажу нерідко спрямовуються на фінансування військово-політичних заворушень в інтересах правлячих еліт. До того ж, як зазначають Дж. Фірон і Д. Лейтін (Fearon, Laitin, 2003), представники нафтового і газового бізнесу зацікавлені в існуванні слабких політичних інститутів, нерозвиненого громадянського суспільства, що опосередковано сприяє примноженню їхніх статків (нерідко на шкоду екологічному та соціальному прогресу).

Наприклад, в Нігерії розвиток нафтового бізнесу витісняє агропромислове виробництво і при цьому завдає шкоди екології у дельті річки Нігер та позбавляє роботи багатьох людей без відповідних контрдій уряду (Mähler, 2010). І. Беннон та П. Колієр у своєму дослідженні (Bannon, Collier, 2003) показали, що коли країна досягає показника сировинного експорту у 25% ВВП, вона наражається на 33%-ий ризик внутрішньополітичного конфлікту, тоді як за показника сировинного експорту у 5% ВВП очікування внутрішнього конфлікту зменшується до 6%. Ботсвана, Чилі й Норвегія нерідко розглядаються як приклади своєрідного виключення із загального правила «ресурсного прокляття», зважаючи на те, що вони є зразками стабільних і економічно успішних демократій, тоді як інші ресурсозалежні економіки демонструють протилежні тренди.

Схожий термін «голландська хвороба» (Dutch disease), запроваджений значно раніше (Matsuyama, 1992; Кондратьєв, 2010; Ніконенко, 2014; Kurronen, 2012), стосується ситуації, коли в періоди т. з. «ресурсного буму» зростає обмінний курс національної валюти, що справляє негативний вплив на конкурентоспроможність несировинних галузей. Феномен отримав назву через ситуацію у 1970-х, коли масштабний експорт виявлених у територіальних водах Нідерландів запасів природного газу призвів до ревальвації гульдена і сповільнення темпів розвитку обробної промисловості, особливо приладобудування (Corden, Neary, 1982; Алиев, 2012). Пізніше ефект «голландської хвороби» зазнали й інші країни (Великобританія, Австралія, Канада, Норвегія, Казахстан, Росія) із різним рівнем соціально-економічного розвитку. І

«ресурсне прокляття», і «голландська хвороба» притаманні недиверсифікованим і залежним від сировини економікам, які страждають на сильну мінливість доходів від продажу ресурсів на світовому ринку, зниження конкурентоспроможності інших секторів економіки, брак мотивації для розвитку інноваційних галузей, високу корупційну складову національного управління тощо.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. В статті висувається гіпотеза про те, що, попри кардинальні зміни у XXI столітті, які пов'язані із революційними інноваційними проривами в багатьох сферах соціально-економічного життя, проблема ресурсної залежності однаково лишається актуальною. Високорозвинуті держави, багаті на ресурси, завдяки демократії та якісним інститутам, домагаються часткової мінімізації негативного впливу ресурсної залежності на структуру економіки та експорту, тимчасом як для багатьох країн, що розвиваються, «ресурсна голка» стає перешкодою для інноваційного розвитку, а домінування олігархічних груп інтересів над цінностями громадянського суспільства не дозволяє швидко подолати цю залежність.

Методика дослідження. Для теоретичної класифікації країн-рантьє використані наукові підходи до оцінки політичних режимів (Bosch, 2013), а для кореляційно-регресійного аналізу — дані Economist Intelligence Unit, World Bank Development Indicators, The Atlas of Economic Complexity стосовно 22 країн, багатих на ресурси, щодо яких є інформація про дистанції влади, розвиток кумівського капіталізму, обсяг сировинного експорту та інші індикатори (Росія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Україна, Мексика, Індонезія, Туреччина, Індія, Тайвань, Китай, Таїланд, Південна

Африка, Велика Британія, Бразилія, США, Аргентина, Франція, Японія, Південна Корея, Польща, Німеччина).

Виклад основного матеріалу. Т. Фрідмен сформулював т. з. «основний закон нафтової політики» (The First Law of Petropolitics), згідно з яким ціна на нафту і політична свобода «рухаються» у протилежних напрямках (Friedman, 2006). Для країн із низьким рівнем доходів така ситуація може бути поясненою їхнім статусом в глобальній економіці, за якого узурпована держава зі слабкими інститутами все більше продукує нерівність, адже т. з. еліта «живе на ренту», тимчасом як більшість населення вимушена «миритися» з таким становищем, особливо за умов високої дистанції влади в суспільстві (Dluhopolskyi, 2018; Козюк, Длугопольський, 2017).

Для пояснення оберненого зв'язку між багатством на природні ресурси та рівнем демократії можна висунути кілька гіпотез інституційного характеру (Theories on Resource Curse, 2014). З одного боку, диктаторський режим дозволяє усунути доступ конкурентних політико-економічних, соціальних чи етнічних груп до ренти, монополізувати її, або перерозподіляти відповідно до умовно соціальних преференцій, які би кореспондували з підтримкою лояльності до режиму. Водночас, у випадку слабких інститутів такий режим допускає обмеження «хижацької держави» з відповідними перерозподільчими конфліктами та макроекономічною нестабільністю, що є наслідком боротьби за доступ до ресурсів (Козюк, 2016б). Подібним є випадок фрагментації держави, коли відсутність соціальної довіри між чітко окресленими етнічними чи політико-економічними групами призводить до ситуації «хижацького»

використання тимчасового доступу до ресурсів, пов'язаного з електоральним циклом, однією з конкурентних груп. З іншого боку, масштаби ренти обумовлюють те, що встановлення диктаторського режиму є виграшною стратегією щодо одержання односторонніх вигод, які повністю покривають витрати експропріації та підтримання контролю за суспільством в подальшому. По-третє, початковий демократичний режим в умовах «ресурсного прокляття» не виключає, що доступ до ренти стає джерелом «приватизації» політичних інститутів. Внаслідок цього демократичні інститути деградують і перетворюються на ерзац прихованого перерозподільчого консенсусу, або на джерело соціальної нестабільності, економічного популізму та макроекономічної вразливості (Козюк, 2016б).

В багатьох працях зарубіжних та вітчизняних дослідників (Brooks, Kurtz, 2012; Козюк, 2016а; Козюк, 2016б) на емпіричних даних підтверджується гіпотеза про обернений зв'язок між рівнем розвитку демократії, ефективністю урядування та сировинним експортом. Протестуємо зв'язок між сировинним експортом (The Atlas of Economic Complexity, 2016) та політичною стабільністю (Political stability). Як видно із рис. 1, підтверджується достовірний обернений зв'язок між індикаторами: $R^2 = 0,2616$, $y = -0,0414x + 0,4488$.

З певністю можна стверджувати, що чим меншою є ресурсна рента, тим демократичнішою і політично стабільнішою є країна, кращою є ефективність урядування і більшою мірою спостерігається тенденція до проведення структурних реформ, які уможливають соціально-економічний розвиток і підтримання макроекономічної стабільності.

Додатковим ефектом ресурсозалежних економік можна вважати домінування в їхній структурі т. з. кроні-секторів (crony sectors), в яких переважає рентоорієнтована поведінка (наприклад, інфраструктура та трубопроводи, порти та аеропорти, нерухомість та будівництво, нафто- та газопостачання, гірничо-видобувна, залізно-рудна, вугільна та хімічна промисловість). Протестуємо зв'язок між рівнем розвитку кроні-секторів та сировинним експортом за допомогою кореляційно-регресійної моделі, в якій ресурсне багатство оцінимо часткою мінерального експорту у загальному обсязі експорту (The Atlas of Economic Complexity, 2016), а рівень розвитку кроні-секторів — індикатором кумівського капіталізму (Our Crony-capitalism Index, 2016). Як видно з рис. 2, підтверджується перевірений прямий зв'язок між індикаторами: $R^2 = 0,4348$, $y = 1,6084x + 2,3703$.

На рис. 3 наведена логіка впливу ресурсного багатства і захоплення ренти, а також узурпації держави у домінуванні кроні-секторів в економічних системах, що особливої актуальності набуває саме в економіках із викривленими (слабкими) інститутами.

Проблемою існування кроні-секторів є те, що активність олігархату в цих видах діяльності нерідко суперечить цілями сталого розвитку. Згідно з даними табл. 1, в США мільярдери, діяльність яких пов'язана з кроні-бізнесом, фінансують наукові дослідження та рухи, спрямовані на дискредитацію екологічних програм. А в багатьох країнах світу кроні-бізнес взагалі не розглядає екологізацію пріоритетом соціальної активності. Така ситуація є цілком зрозумілою, оскільки інтереси кроні-бізнесу та екологічних рухів є цілком протилежними, а рентоорієнтація

економіки деформує та консервує соціально-економічний розвиток, знижує інноваційність та конкурентоспроможність економічних систем, сприяючи збагаченню вузького кола осіб і зубожінню переважної більшості населення в олігархізованих суспільствах (наприклад, Україна, Росія). Також можливо передбачити, що олігархат, який будує свої статки на кроні-секторах, блокуватиме екологічні ініціативи та зміни в екологічному законодавстві, які роблять санкції за його порушення жорсткішими та лімітують будівництво небезпечних для довкілля об'єктів. Стосовно екологічного оподаткування, то в країнах із домінуванням кроні-секторів рівень екологічного оподаткування, найімовірніше, є менш обтяжливим, або санкції за його порушення — менш значні (Длугопольський, 2017).

Однак такий супротив олігархічних кланів в ресурсозалежних економіках екологізації в довгостроковій перспективі приречений. Цьому сприяє не лише стрімкий розвиток технологій у секторі відновлювальних джерел енергії, висхідний попит на якісне довкілля у високорозвинутих країнах, але й зменшення вичерпних запасів ресурсів у світі, екологічні катаклізми. На сьогодні в багатьох прогресивних країнах світу вже почалося формування нової екологічної парадигми, коли в задумах та діяльності публічної влади, бізнес-кіл та громадян постійно присутній чинник орієнтації на захист та збереження навколишнього середовища (Жихарєва, 2017), бажання залишити нащадкам якісне довкілля, а також недопущення небезпечних екологічних катастроф.

Також протестуємо зв'язок між сировинним експортом та індексом дистанції влади за допомогою кореляційно-регресійної моделі, в якій

ресурсне багатство оцінимо часткою мінерального експорту у загальному обсязі експорту, а рівень дистанції влади — Power distance index (Power distance index, 2015). Як видно з рис. 4, підтверджується несуттєвий прямий зв'язок між індикаторами: $R^2 = 0,1343$, $y = 0,6017x + 61,665$. Висока дистанція влади, притаманна таким країнам, як Малайзія, Філіппіни, Росія, Індія, Мексика, Китай, Індонезія, Україна, вказує на жорсткість соціальної структури зі значною соціальною нерівністю. Кожній людині в таких культурах відведено відповідне місце у соціальній ієрархії та відповідний до цього місця обсяг повноважень, а сам факт такої ієрархії сприймається за замовчуванням, не піддається сумніву та не потребує додаткових обґрунтувань (Koziuk, Dluhopolskyi, 2018). Натомість суспільства з низьким рівнем дистанції влади (наприклад, США, Німеччина) є егалітарнішими, толерантнішими та гнучкішими в сенсі соціальної структури. Дистанція влади впливає на ресурсозалежність економік наступним чином: в країнах із високим рівнем дистанції влади громадянське суспільство часто не в змозі протистояти як захопленню ренти, так і просуванню у владу груп інтересів, що узурпують державу та монополізують привласнення ренти. Усе це й далі консервує ресурсозалежність, не сприяє подоланню відсталості багатьох секторів, пов'язаних із вилученням ренти, обмежує розвиток тощо.

В уражених «ресурсним прокляттям» економіках домінує т. з. «хижацький уряд» (predatory government), який стимулює протиправну поведінку, не гарантує забезпечення прав власності та ринкової дисципліни економічними агентами (Galbraith, 2006). Найрадикальнішим виразом моделі «хижацького уряду» є «ефект ненажерства» (voracity

effect), який вказує на те, що у випадку монополізації ренти однією політико-економічною групою, непродуктивне споживання та перерозподіл власності, що демотивує інвестиції, може сягнути таких масштабів, що країна навіть за зростання сировинних цін опиниться в стані падіння зовнішніх активів та примноження зовнішнього боргу (Arezki, Bruckner, 2010). Іншими словами, у випадку, коли гонитва за рентою супроводжується експропріаційною активністю політико-економічних груп, що прийшли до влади, або намагаються її монополізувати через утвердження автократії, соціально-економічний розвиток опиняється під загрозою. Брак захисту прав власності, перерозподіл активів на користь певних кіл, пов'язане кредитування, корупція та непотизм виступають типовими інституціональними викривленнями в багатих на ресурси країнах, неспроможних розбудувати якісні інститути (Auty, 2001). Навіть за умов конкуренції політичних еліт за владу «приховані домовленості» між групами інтересів часто не дозволяють розбудувати демократичні інститути, проводити прозорі тендери та кадрову політику в публічній сфері, оскільки це може «звужити» можливості визискування ренти, зробити процедуру ухвалення рішень менш передбачуваною в аспекті стратегічних домовленостей.

В працях (Козюк, 2016а; Козюк, 2016б) виділяють наступні особливості сировинних економік:

1. Політико-економічна затратність збору податків (costly tax collection), боргове фінансування та сеньйораж, які зумовлені інституціональною слабкістю уряду у фіскальній сфері (т. з. інституціональна фрагментація, що не дозволяє рівномірно розподіляти

податковий тягар, або коли податкоспроможний сировинний сектор «приватизовано» групами впливу).

2. «Ресурсне прокляття» як запобіжник «голландській хворобі», коли приплив значних обсягів валюти підвищує реальний обмінний курс, який витісняє несировинний сектор і заохочує розвиток внутрішнього сектора послуг з високою граничною схильністю до споживання. Структурна політика спирається на усунення передумов реальної переоцінки курсу та уможлиблює пряму підтримку несировинних галузей.

3. «Хижацький уряд» та резерви. Можуть застосовуватися дві протилежні стратегії. Перша — збільшення резервів, коли уряд, що максимізує споживання обмеженої політико-економічної групи, стикається з проблемою доступу до зовнішніх ринків запозичень. Необхідне для цього збільшення резервів може розглядатися як макроекономічний крок в напрямку створення монетарної основи фіскальної експансії. Попри те, що ця ситуація властива країнам зі слабкими інститутами загалом, випадок сировинної економіки характеризуватиметься поєднанням надмірних витрат зі скороченням зовнішніх надходжень, або очікуваннями такого скорочення. Друга — скорочення резервів, коли максимізація споживання однієї політико-економічної групи відбувається шляхом підтримання фіксованого курсу в умовах очікуваного зниження надходжень. Також зниження резервів є способом обмеження наступних урядів, або способом поширити «експропріацію» вартості на вже нагромаджені зовнішні активи.

4. «Ефект ненажерства», завдяки якому витрати зростають ще швидше, ніж ростуть світові ціни й покращуються умови торгівлі. Така

ситуація відбувається в умовах очікуваного підвищення сировинних цін, під час якого експропріація вартості прогресує в масштабах, наслідком яких є втрата мотивації до економічної активності агентів, які не входять у правлячу групу, експансія витрат зменшує резерви та збільшує зовнішній борг.

5. Валютно-курсовий вимір ренти. У випадку, коли основним джерелом ренти є зовнішні надходження, зростає зацікавленість у виборі інструментів економічної політики, які стимулюють експортерів безвідносно до загальної рівноваги економіки. У випадку, коли основним джерелом ренти є внутрішня експропріація, підтримання сталого курсу може показувати намагання підвищити вартість внутрішніх надходжень в іноземній валюті, чим сприяти розширенню можливостей вивозу капіталу.

Ресурсне багатство може по різному сприйматися політичними режимами тих чи інших країн. Так, для слабких демократій, які неспроможні побудувати фундамент для суспільно прийнятних правил гри, які зробили б доступ до ресурсів та розподіл ренти від них складовою оптимального вибору між ринковою ефективністю та соціальною справедливістю, боротьба за доступ до ренти може тривати постійно за активного сприяння відповідних інститутів. Широкий набір політико-економічних та соціально-перерозподільчих конфліктів, які виникають через боротьбу за доступ до ресурсів та відповідної ренти, відбиватимуться на нестійкості будь-яких конфігурацій політичних сил, внаслідок чого опортуністична поведінка кожної з них призводитиме до нестабільності — політичної та макроекономічної.

Монополізуючи ресурси, автократія, на противагу слабкій демократії, усуває боротьбу за доступ до них, і перерозподіляє ренту відповідно до політичних чи соціально-економічних преференцій. Останні можуть мати яскраво виражені ознаки експропріації, а можуть відбивати імпліцитний суспільний консенсус: автократія, монополізуючи доступ до ренти, відповідає за усунення її хижацького витрачання та перерозподіляє її частину на користь суспільства в обмін на лояльність (Козюк, 2016б). Для автократій загалом характерні значні резерви та фонди суверенного багатства.

На противагу цим підходам, відповідальна демократія встановлює довготермінові правила гри, внаслідок чого ресурсна рента може розглядатись як складова соціального добробуту. Конкретна форма конвертації такої ренти в соціальний добробут аналогічно до перерозподілу ренти автократією в обмін на лояльність може бути інституціонально варіативною. При чому, варіативність означає як відмінності щодо конкретних обсягів соціальних зобов'язань багатой на ресурси держави, траєкторій зростання соціального добробуту, так і відмінності щодо макроекономічних інструментів оптимальної міжчасової макроекономічної політики. Важливість цієї політики пояснюється тим, що від масштабів коливання сировинних цін, транзитивності цінових трендів на сировинних ринках, вектору потоків капіталу безпосередньо залежать інфляція, купівельна спроможність, динаміка ВВП, фіскальні змінні тощо. Зазначимо, що за останні роки 19 із 29 досліджуваних проектом Nations in Transit країн знизили показники розвитку демократії і на сьогодні існує більше консолідованих

авторитарних режимів, аніж консолідованих демократій (Nations in Transit, 2018).

Як теоретичну максиму можна висунути гіпотезу про те, що в рамках двох полярних політичних режимів — демократії та автократії — можуть підтримуватись інститути, які допускають такий доступ та розподіл ресурсної ренти, в рамках яких макрополітика та соціально-економічний розвиток взаємодоповнюють один одного, або нестабільність та політична напруга унеможливають нагромадження резервів та заважають розвитку. Табл. 2 узагальнює цю гіпотезу, в якій здійснено поділ багатих на ресурси країн на чотири групи, залежно від показників частки сировинного експорту та індексу розвитку демократії.

Група 1 об'єднує країни, які є демократіями зі зрілими реформами або які знаходяться на шляху реформ (наприклад, Бразилія, Чилі, Колумбія, Індонезія, Монголія, Малайзія). Досягнута якість інститутів уможлиблює розвиток та послаблення ресурсної залежності (найнижче значення мінерального експорту в структурі загального експорту) за одночасного нагромадження значних резервів, що кореспондує з високим рівнем сировинного багатства. Група 2 об'єднує країни, які є слабкими (безвідповідальними) демократіями (наприклад, Аргентина, Мозамбік, Мавританія, Нігер, Нікарагуа, Парагвай, Замбія, Гватемала, Гондурас, Венесуела, Україна). Якість інститутів в них не є достатньою для того, щоб забезпечити усунення соціально-політичних конфліктів довкола доступу до ренти. З іншого боку, середнє значення сировинного експорту вказує, що величина ренти не є достатньою аби «окупити інвестиції в її монополізацію». Група 3 об'єднує країни, які є автократіями зі слабкими

інститутами (наприклад, Ангола, Кот-д'Івуар, Камерун, Габон, Гвінея, Нігерія, Судан, Чад, Таджикистан). Останні допускають варіанти від перерозподілу ренти до експропріаційної політики. Рівень сировинного багатства є найнижчим серед автократичних груп, що демонструє обмежений потенціал для пошуку такого суспільного договору, який би гарантував поєднання збагачення груп, причетних до ренти, та широких верств населення. Нагромадження зовнішніх активів ускладнене марнотратними видатками та непродуктивним споживанням. Відкриті політичні конфлікти та військові дії також є обмежувальними. Група 4 об'єднує країни, що є автократіями, які поєднують ощадливість та імпліцитний договір щодо суспільного добробуту (наприклад, Азербайджан, Росія, Саудівська Аравія, Лівія, Республіка Конго, Алжир). Високий рівень сировинного багатства уможлиблює поєднання максимізації добробуту тих, хто має доступ до ренти, та підвищення середнього рівня добробуту в суспільстві. Монополізація доступу до ренти супроводжується відносно ощадливим ставленням до ресурсного багатства. Ресурсне багатство у поєднанні з намаганням захистити ресурсні надходження від «хижацького марнування» сприяє нагромадженню масштабних резервів.

Щодо України, то структурні зрушення на користь посилення ролі аграрного сектора в експорті без позитивних змін у якості інститутів та створення стимулів для розвитку складніших видів економічної активності означатимуть консервування негативної тенденції до перетворення вітчизняної економіки на типову сировинну країну зі

слабкою демократією та перманентною політико-економічною нестабільністю.

Висновки. Бідніші країни, яким притаманні брак заощаджень для інвестицій, брак ємності ринку, слабка диференціація структури економіки, переважання сировинного експорту, численні інституціональні викривлення, низька якість людського та соціального капіталу, більше підвладні ефекту «ресурсного прокляття», аніж високорозвинуті країни, які характеризуються цілком протилежними ефектами. Як підтверджують проведені розрахунки, між сировинним багатством та рівнем демократії, рівнем політичної стабільності та рівнем ефективності урядування існує обернений зв'язок. Між сировинним багатством та індексом кумівського капіталізму зв'язок є прямим. Зазначимо, що характер політичного режиму важливий в контексті того, яку якість інститутів він генерує, який рівень суспільного добробуту гарантує, як співвідноситься із забезпеченням макроекономічної стабільності. Характер ресурсного багатства теж відіграє суттєву роль, оскільки майже усі автократії є багатими на енергоносії, тоді як демократії в ресурсному плані є досить неоднорідними.

Теоретичне групування сировинних економік на чотири типи (відповідальна демократія, слабка демократія, експропріаційна автократія, обмежувально-зберігаюча автократія) дозволило виокремити кілька ключових ознак, притаманних кожній із них: рівень демократії знаходиться в оберненому зв'язку з ресурсним багатством; демократії менш схильні до нагромадження резервів, аніж автократії; демократії зі слабкими інститутами демонструють кращу ситуацію і щодо рівня

соціально-економічного розвитку, і щодо нагромадження валютних резервів, ніж автократії зі слабкими інститутами, завдяки досягненню базового рівня гарантій прав власності та політичної конкуренції; демократії зі слабкими інститутами через перманентні конфлікти за доступ до ресурсної ренти можуть поступитися автократіям в спроможності проведення політики структурної диверсифікації, але при цьому вони поступаються другим масштабами сировинного багатства.

Україна за рівнем аналізованих показників відповідає ознакам групи демократій зі слабкими інститутами. Оскільки в умовах вітчизняної економіки соціально-економічний розвиток не може спиратися на ресурсне багатство, то структурні реформи в напрямку гарантій прав власності, прав інвесторів, підвищення рівня ефективності управління можуть виступити драйверами прогресу соціально-економічного розвитку за умови, якщо загальне підвищення якості інститутів в країні позначиться на зниженні рівня майнової стратифікації та раціоналізації макроекономічних політик.

Бібліографія:

Acemoglu, D., Johnson, S., Querubin, P., Robinson, J. (2008). When Does Policy Reforms Works? The Case of Central Bank Independence // NBER Working Paper, Vol.14033, 1-73.

Aliyev, I. (2013). Procyclicality in Resource-Rich Countries // Ministry of Finance of the Czech Republic Working Paper, Vol.1, 1-24.

- Arezki, R., Bruckner, M. (2010). Commodity Windfalls, Polarization, and Net Foreign Assets: Panel Data Evidence on the Voracity Effect // IMF Working Paper, WP/10/209, 1-25.
- Auty, R. (1993). Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis. L.: Routledge.
- Auty, R. (2001). The Political Economy of Resource-driven Growth // European Economic Review, Vol.45, 839-46.
- Bannon, I., Collier, P. (2003). Natural resources and conflict: What we can do? in: Natural Resources and Violent Conflict: Options and Actions. Washington, D.C.: World Bank, 1-16.
- Beblawi, H., Luciani, G. (1987). The Rentier State in the Arab World, in: Beblawi, H. The Rentier State. New York: Croom Helm.
- Bosch, J.V. (2013). Political Regime Theory: Identifying and Defining Three Archetypes // The Copernicus Journal of Political Studies, Vol.2(4), 78-96.
- Brooks, S.M., Kurtz, M.J. (2012). Oil and Democracy: Endogenous Natural Resources and the Political «Resource Curse» <http://www.princeton.edu/politics/about/file-repository/public>.
- Collier, P., Hoeffler, A. (2001). Greed and Grievance in Civil War. Washington, DC: World Bank.
- Corden, W.M., Neary, J.P. (1982). Booming Sector and Deindustrialization in a Small Open Economy // The Economic Journal, Vol.92, 825-848.

- de Soysa, I. (2000). Are Civil Wars Driven by Rapacity or Paucity? in: Berdal, M., Malone, D. Greed and Grievance. Boulder: Lynne Rienner, 113-135.
- Dluhopolskyi, O.V. (2018). Crony-sectors and Power Distance: the importance for economic development // Traditions and Transformations: Abstracts of International Conference on Slavonic and East European Studies (June 23, 2018). London, LCIR.
- Fearon, J.D., Laitin, D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War // American Political Science Review, Vol.97, 75-90.
- Friedman, T. (2006). The First Law of Petropolitics // Foreign Policy, 25 April.
- Galbraith, J.K. (2006). The Predator State: Enron, Tyco, WorldCom... and the U.S. Government? <https://www.motherjones.com/politics/2006/05>.
- Guriev, S., Sonin, K. (2008). Economics of the Resource Curse // Voprosy Ekonomiki, №4, 61-74.
- Haber, S., Menaldo, V. (2011). Do Natural Resources Fuel Authoritarianism? A Reappraisal of the Resource Curse // American Political Science Review, February, 1-26.
- IMF (2015). Where Are Commodity Exporters Headed? Output Growth in the Aftermath of the Commodity Boom // World Economic Outlook, October, Chapter 2.
- Karl, T.L. (2007). Oiled Development: Social, Political and Economic consequences // CDDRL Working Papers <http://iis-db.stanford.edu/pubs/2153>.

- Koziuk, V.V., Dluhopolskyi, O.V. (2018). The crony capitalism impact on economic development // Political and economic self-construction: citizenship activity and education: Proceedings of the VI international scientific and practical seminar (June 5, 2018) / Ed. by I. Bondarevskaya, B. Krzywosz-Rynkiewicz. Olsztyn, Poland, 56-59.
- Kurronen, S. (2012). Financial Sector in Resource-Dependent Economies // BOFIT Discussion Papers, Vol.6, 1-35.
- Le Billon, Ph. (2001). The Political Ecology of War // Natural Resources and Armed Conflict // Political Geography, Vol.20(5), 561-584.
- Mahdavi, H. (1970). The patterns and problems of economic development in rentier states, in: Cook M.A. Studies in the Economic History of the Middle East. London.
- Mähler, A. (2010). Nigeria: a Prime Example of the Resource Curse? Revisiting the Oil-Violence Link in the Niger Delta // GIGA Working Papers, Vol.120. <http://www.giga-hamburg.de>.
- Matsuyama, K. (1992). Agricultural Productivity, Comparative Advantage and Economic Growth // Journal of Economic Theory, 58(2), 317-334.
- Menotti, V., Barbara, J.S., Clarke, T., Shiva, V., Wen, D. (2011). Outing the Oligarchy. Billionaires who benefit from Today's Climate Crisis: A Special Report by the International Forum on Globalization (IFG), 149 p.
- Nations in Transit (2018). <https://freedomhouse.org/report>.
- Our Crony-capitalism Index (2016). The Party Winds Down. <https://www.economist.com/news/international>.

- Power Distance Index (2015). <http://www.clearlycultural.com/geert-hofstede-cultural-dimensions/power-distance-index>.
- Ross, M.L. (2001). Does Oil Hinder Democracy? // World Politics, Vol.53, 325-361.
- Sachs, J., Warner, A. (1997). Natural Resource Abundance and Economic Growth / Center for International Development and Harvard Institute for International Development. Harvard University, Cambridge MA.
- Sachs, J.D., Warner, A.M. (2001). The curse of natural resources // European Economic Review, Vol.45, 827-838.
- Sala-i-Martin, X., Subramanian, A. (2004). Addressing the natural resource curse: An illustration from Nigeria // NBER Working paper, Vol.9804.
- The Atlas of Economic Complexity 2.0 (2016). Harvard Center for International Development
<http://atlas.cid.harvard.edu/explore/stack>.
- The crony-capitalism index (2016). Crony capitalism
http://infographics.economist.com/2016/Cronyism_index.
- The Global Innovation Index (2017). Report GII
<https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>
- Theories on Resource Curse (2014). The WritePass Journal
<https://writepass.com/journal/2014/06>.
- WGI (2016). The Worldwide Governance Indicators
<http://info.worldbank.org/governance/wgi>.

- Алиев, Т.М. (2012). Казахстан: «ресурсное проклятие» или «голландская болезнь»? <http://institutiones.com/general>.
- Длугопольський, О.В. (2017). Екологічна компонента сталого розвитку: від теорій до імплементацій // Світ фінансів, №4, 7-23.
- Жихарєва, А.Б. (2017). Розвиток екологізації державного управління в Україні: Монографія. Київ: АМУ.
- Козюк, В.В. (2016). Незалежність центральних банків в сировинних економіках // Вісник НБУ, №235, 6-25.
- Козюк, В.В. (2016). Фінансовий розвиток, валютні резерви та політичні режими в сировинних економіках // Економічна теорія, №3, 82-102.
- Козюк, В.В., Длугопольський, О.В. (2017). Вплив дистанції влади та ціннісних орієнтирів на олігархізм та розвиток кроні-секторів в сучасних економічних системах // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, Vol.4(193), 30-37.
- Кондратьев, В.Б. (2010). Минерально-сырьевые ресурсы как фактор глобальной конкурентоспособности // МЭ и МО, №6, 20-30.
- Ніконенко, У. (2014). Ресурсозалежна економіка: концептуалізація проблеми // Світ фінансів, №1, 99-105.

Додатки

Рис. 1. Взаємозв'язок ресурсного багатства (мінеральний експорт) і політичної стабільності

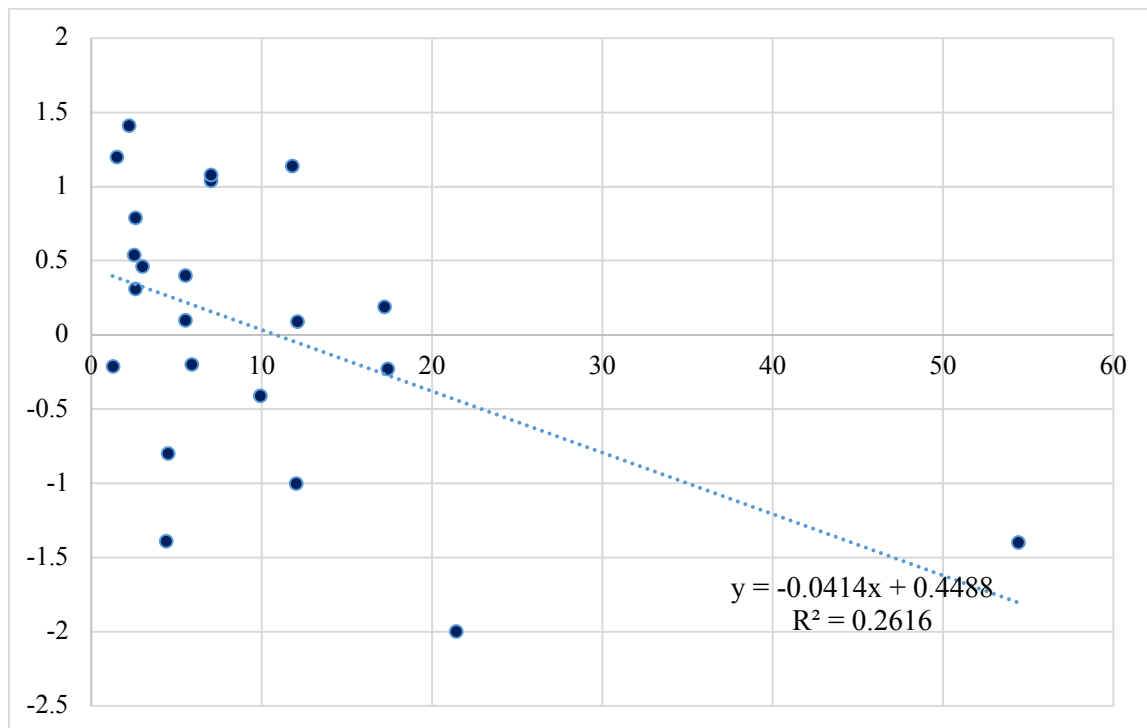

Рис. 2. Взаємозв'язок ресурсного багатства (мінеральний експорт) і розвитку кроні-секторів

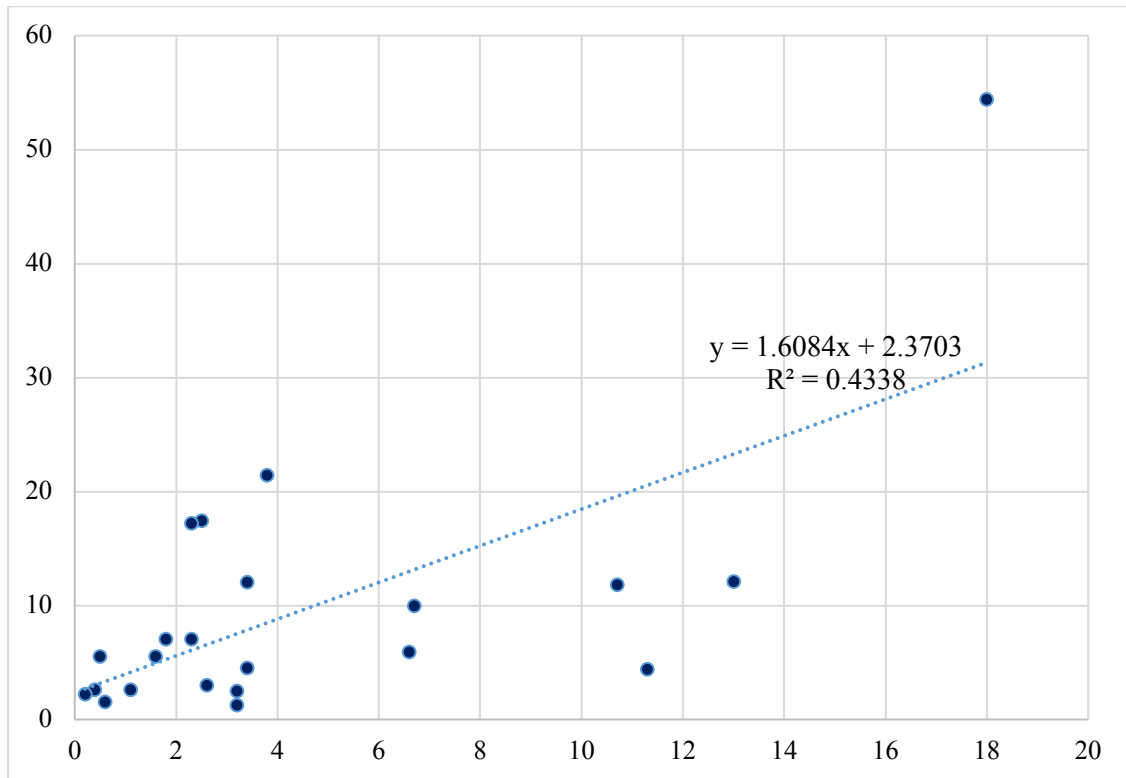

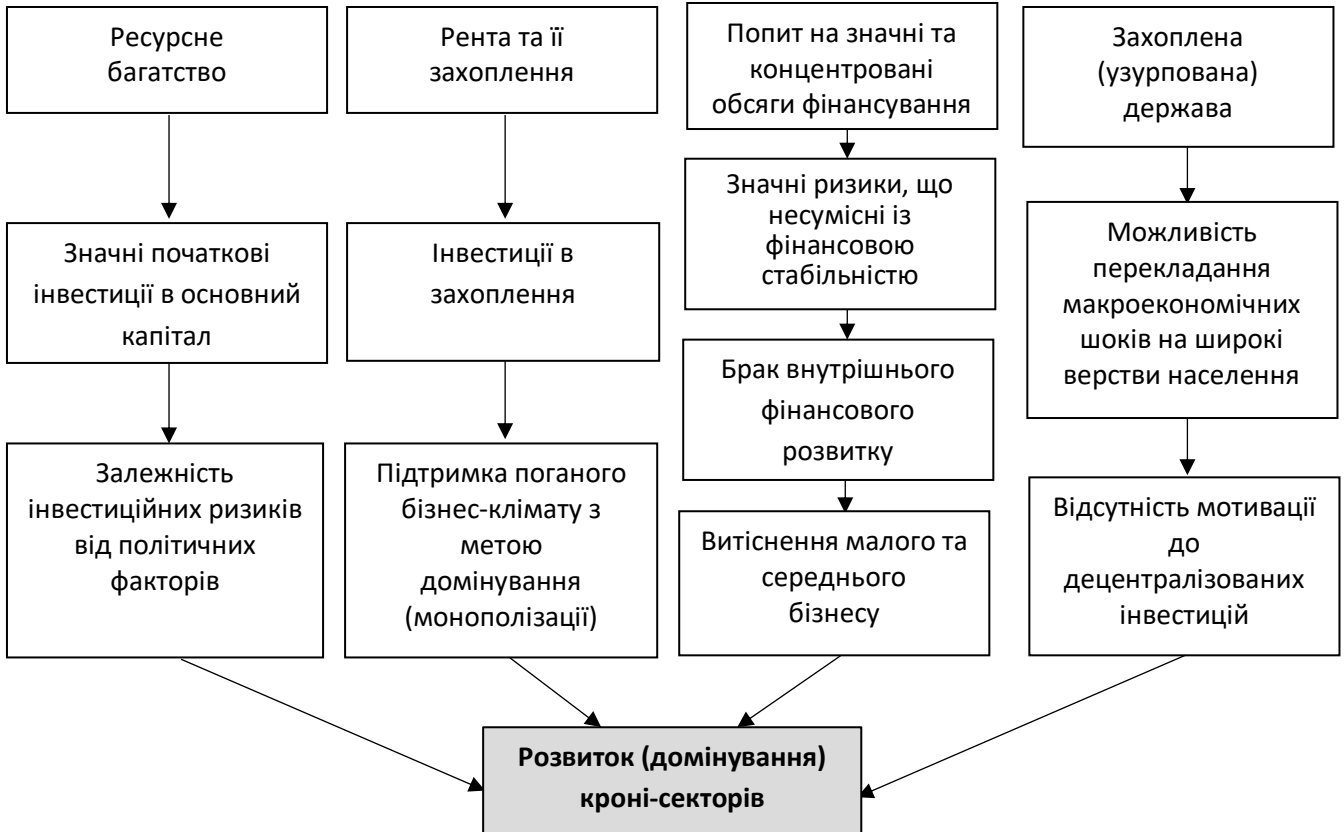
Рис. 3. Вплив ресурсного багатства та ренти на розвиток кроні-секторів

Рис. 4. Взаємозв'язок ресурсного багатства (мінеральний експорт) та індексу дистанції влади

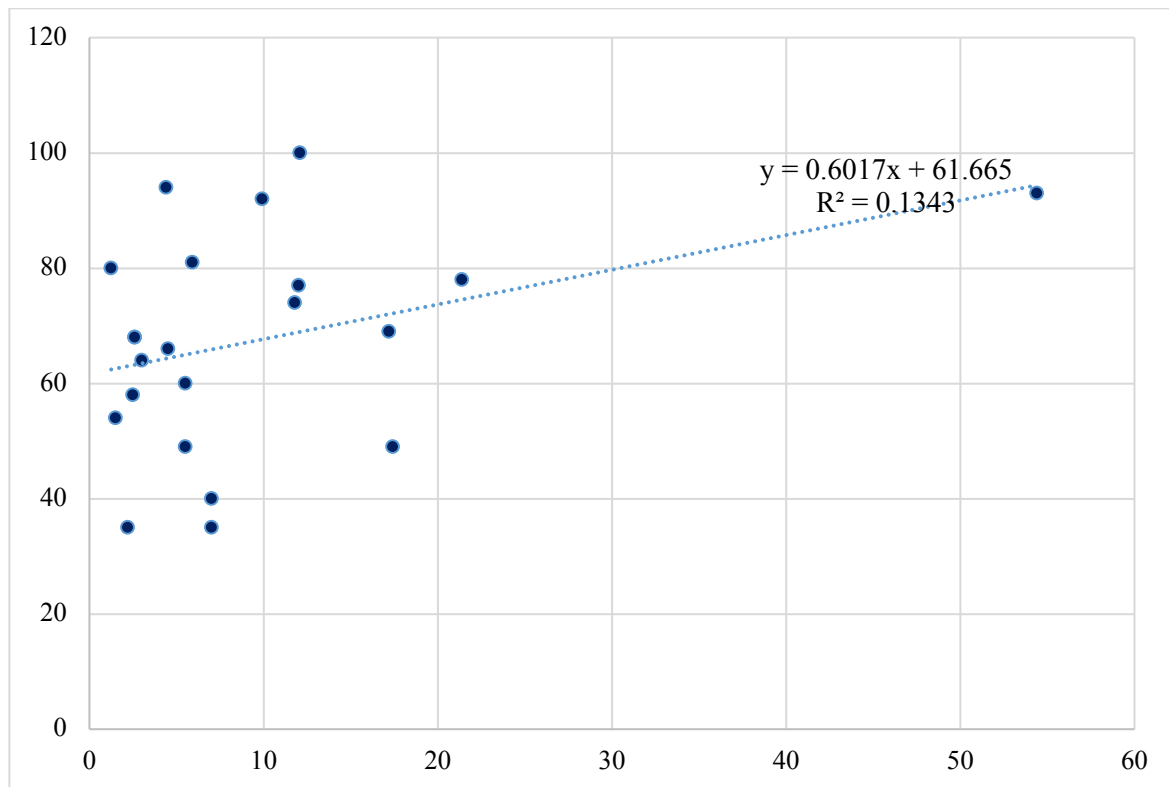

Табл. 1. Статки найбільш відомих мільярдерів світу та напрямки їх соціально-економічної діяльності (Menotti, Barbara, Clarke, Shiva, Wen, 2011)

Країна	Мільярдери	Економічна активність	Соціальна активність	Статки, млрд.	
				2011	2017
США	Чарльз та Девід Кох	Нафтова та хімічна промисловість, випуск товарів споживання	Наукові дослідження, сфокусовані на спростуванні теорії глобального потепління	\$50	\$48
	Шелдон Адельсон	Індустрія казино та готелів, медіабізнес	Медичні дослідження, фінансування антиекологічних рухів	\$22	\$30
Мексика	Карлос Слім Елу	Індустрія комунікацій, гірничодобувна та хімічна промисловість	Проекти в енергетичній політиці, освіті, спорті, соціальному підприємстві	\$63	\$55
	Герман Ларреа Мота Веласко	Гірничодобувна промисловість, виробництво міді	-	\$16	\$14
	Альберто Баільєрес	Гірничодобувна промисловість, виробництво срібла,	Фінансування освітніх та медичних проектів	\$12	\$11

		цинку, банківський та аграрний бізнес			
Бразилія	Ейке Батіста	Розвиток і видобуток нафти і газу, торгівля золотом і алмазами, будівництво залізниць, портів	Зелене підприємництво	\$30	...
Чилі	Бернардо, Патриція та Еліодро Матте	Деревообробна та целюлозно-паперова промисловість, телекомунікації, банківський бізнес	Початкова освіта	\$10	...
Кіпр	Фредріксен Джон	Нафтова промисловість, рибне господарство	-	\$11	\$10
Ізраїль	Самі Офер	Нафтопереробка, банківський бізнес	Фінансування проектів охорони здоров'я	\$10	...
Гонконг	Лі Кашин	Енергетична, будівельна, телекомунікаційна галузі, логістика	Проекти в медицині, науці, освіті	\$26	\$31
	Лі Шай Кі	Газопостачання, нерухомість, готельний бізнес	-	\$19	\$24
	Уолтер, Томас та Реймонд Квок	Фінансові операції, будівельна та телекомунікаційна галузі	-	\$20	\$15
Індія	Мукеш та Аніл Амбані	Текстильна, нафтохімічна	Фінансування освітніх проектів, екологічних програм	\$23	\$23

		промисловість, будівництво портів			
	Лакшмі Міттал	Металургійний бізнес	Фінансування освіти, проектів з ліквідації бідності та енергопостачання	\$19	\$16
	Шаші та Раві Руйя	Нафтогазова промисловість, медіа бізнес, вуглевидобувна та сталеливарна галузі	-	\$10	...
Росія	Мордашов Олексій	Сталеливарна галузь, туристичний бізнес	Фінансування культурних та спортивних проектів	\$18	\$17
	Потанін Володимир	Медіа та фінансовий бізнес, нікелева промисловість	Культурні та освітні проекти, фінансування охорони здоров'я та довкілля	\$18	\$14
	Усманов Алішер	Металургійна, газова та нафтова промисловість, медіа та фармацевтичний бізнес	Екологічно чисті технології, мистецтво, наука, спорт	\$18	\$15
	Блаватнік Лен	Видобуток нафти, металів, нерухомість, готельний бізнес	Освіта і наука	\$10	\$20
	Фрідман Михайло	Нафтова, металургійна промисловість, банківська справа, мобільній зв'язок	Фінансування культурних проектів, ініціатив із озеленення та утилізації відходів	\$15	\$14

	Алекперов Вагіт	Нафтотрейдовий, банківський та медіа бізнес	Зелені технології	\$14	\$14
	Махмудов Іскандер	Медіа та гірничо-металургійний бізнес	Проекти у сфері медицини та допомоги дітям	\$10	...
	Хан Герман	Фінансові операції, нафтовий бізнес, роздрібна торгівля	-	\$10	\$9
	Рашніков Віктор	Металургійна промисловість	-	\$10	\$8
	Абрамовіч Роман	Виробництво сталі, нафтовий та медійний бізнес	Інфраструктурні та екологічні проекти	\$13	\$9

Табл. 2. Ресурсне багатство і політичні режими

	Демократія		Автократія	
	Група 1 Відповідальна	Група 2 Безвідповідальна	Група 3 Експропріаційна	Група 4 Обмежувально- зберігаюча
Ставлення політичного режиму до ресурсного багатства	Прагне функціонувати у відповідності до інтересів суспільства і підтримується соціальним капіталом політичних акторів та еліт, досягнення макро-стабільності забезпечується альтернативними шляхами, характеризується якісними інститутами	Є наслідком популізму та конкурентної боротьби за доступ до та монополізацію ресурсної ренти, засвідчуючи спроби максимізувати вигоди від електорально обмеженого доступу до влади політичними акторами та елітами, низька якість інститутів	Зорієнтована на самозбагачення лідера / клану / політичної бізнес-групи шляхом монополізації доступу до ренти та її розподілу у відповідності до егоїстичних інтересів максимізації власного добробуту, характеризується слабкими інститутами та нерівністю розподілу доходів і багатства	Завдяки усуненню / обмеженню конкуренції за доступ до ресурсів забезпечує розподіл ренти відповідно до характерного імпліцитного суспільного консенсусу, який не виключає як високий рівень прийнятного соціального розшарування, так і пропозиції специфічного набору суспільних благ